

भारतातील ई-गव्हर्नन्स – फायदे आणि आव्हाने

प्रा. डॉ. जया सवाईथूल,
सहयोगी प्राध्यापक (वाणिज्य विभाग),
श्रीमती केशरबाई लाहोटी महाविद्यालय, अमरावती
jayasawaithul74@gmail.com

सारांश -

इलेक्ट्रॉनिक गव्हर्नन्स किंवा ई-गव्हर्नन्स हे माहिती आणि संप्रेषण तंत्रज्ञान (ICT) चे असे उपयोजन आहे ज्यामध्ये नागरिकांना सर्व सरकारी सेवा-सुविधा, माहितीची देवाणघेवाण, संदेशवहन व्यवहार ऑनलाइन पद्धतीने उपलब्ध होतात. या तंत्रज्ञानाचा वापर सरकारी क्रियाकलाप करण्यासाठी आणि शासनाची उद्दिष्टे साध्य करण्यासाठी केला जातो. ई-गव्हर्नन्सच्या माध्यमातून सरकारी सेवा कार्यक्षम आणि पारदर्शक पद्धतीने उपलब्ध करून दिल्या जातात. डिजिटल इंडिया इनिशिएटिव्ह, प्राइम मिनिस्टर ऑफ इंडिया पोर्टल, नॅशनल पोर्टल ऑफ इंडिया, आधार, कॉमन एंट्रन्स टेस्ट इ. ई-गव्हर्नन्सची काही उदाहरणे आहेत. भारतात बहुसंख्य लोक दारिद्र्य रेषेखाली जीवन जगत आहेत. या लोकांना ई-गव्हर्नन्सच्या प्रशासनाविषयी, फायद्या-तोटेयां विषयी माहिती नाही. प्रस्तूत शोध निबंधात भारतातील ई-गव्हर्नन्स उपक्रम, ई-गव्हर्नन्सचे फायदे – तोटे आणि ई-गव्हर्नन्सची अंमलबजावणी करतांना भारतासमोर येणारी आव्हाने यावर प्रकाश टाकला आहे.

मुख्यशब्द - इलेक्ट्रॉनिक गव्हर्नन्स, डिजिटल इंडिया इनिशिएटिव्ह, प्राइम मिनिस्टर ऑफ इंडिया पोर्टल, नॅशनल पोर्टल ऑफ इंडिया, आधार, कॉमन एंट्रन्स टेस्ट

प्रस्तावना-

ई गव्हर्नन्स सरकारने लोकांच्या हितासाठी तयार केली आहे. या प्रणालीमुळे सरकारी कामात पारदर्शकता दिसून येते तसेच सर्व शासकीय सुविधा जनतेपर्यंत तात्काळ सहज पोहोचत आहेत. अशी कामे करण्यासाठी मर्यादा घालण्यात आली आहे. त्यामुळे आता सरकारी कामातील दिरंगाई आणि लाचखोरीला आळा बसला आहे. सरकारी कामाची

तसेच सरकारी योजनांची माहिती आज इंटरनेटवर उपलब्ध आहे. जसे, शेतकऱ्यांशी संबंधित योजना किंवा मनरेगांशी संबंधित योजना, इन्कम टॅक्स भरणे, वीज, पाणी, फोन, इन्शुरन्स आदींसाठी पैसे भरणे, नोकरीसाठी फॉर्म भरणे, निकाल पाहणे, उत्पन्न-जात रहिवासाचा दाखला मिळणे ही कामे कोणतीही सामान्य व्यक्ती इंटरनेटच्या माध्यमातून “ईगव्हर्नन्स” च्या माध्यमातून अगदी सहजपणे करू शकते.

अभ्यासाची उद्दिष्टे-

1. ई गव्हर्नन्सचा अर्थ परिभाषित करणे.
2. भारतातील ई-गव्हर्नन्स उपक्रमाचे विश्लेषण करणे.
3. ई गव्हर्नन्सच्या फायद्यांचा अभ्यास करणे.
4. ई-गव्हर्नन्सची अंमलबजावणी करतांना भारतासमोर येणाऱ्या आव्हानांचे विश्लेषण करणे.

संशोधन पद्धती-

प्रस्तूत संशोधनपर लेखात दुय्यम स्त्रोतांचा वापर करण्यात आला आहे. ई गव्हर्नन्सवर आधारित पुस्तके, मासिके, वेबसाइट, जर्नल्स इ. यांचा वापर केला आहे.

इलेक्ट्रॉनिक गव्हर्नन्स किंवा ईगव्हर्नन्स ही अशी व्यवस्था आहे ज्यामध्ये सरकार आपले कार्य करण्यासाठी माहिती आणि संप्रेषण तंत्रज्ञानाचा (आयसीटी) चा वापर करते. जेणेकरून सर्व सरकारी सेवा, माहितीची देवाणघेवाण, दळणवळण व्यवहार तसेच विविध स्वतंत्र प्रणाली

आणि सेवा सहजपणे एकत्रित करू शकतील. केंद्र सरकार व राज्य शासनाचे विविध विभाग माहिती व तंत्रज्ञानाच्या साह्याने केवळ नागरिक, व्यापारी व शासकीय संस्थांचे नव्हे तर समाजातील प्रत्येक घटकाला विविध सेवा पुरवत आहेत. 2006 मध्ये सुरू करण्यात आलेल्या राष्ट्रीय ई-गव्हर्नन्स योजनेअंतर्गत (एनईजीपी) भारतभर सहज सेवा केंद्र (सीएससी) स्थापन करण्यात आली आहेत. ही सहज सेवा केंद्रे (सीएससी) सर्वसामान्यांना थेट लाभ देऊन त्यांना सुलभ आणि घरोघरी सरकारी सेवा देण्याचा प्रयत्न करीत आहेत. हे खरोखरच कौतुकास्पद पाऊल आहे. देशभरातील एक लाखाहून अधिक (सी एस सी वेबसाईट) सहज सेवा केंद्रे वेगवेगळ्या ब्रँड नावाने आपली सेवा देत आहेत. ई-गव्हर्नन्स क्षेत्रात एनईजीपीने विविध उपक्रम आणले आहेत.

भारतातील ई-गव्हर्नन्स क्षेत्रात एनईजीपीचे विविध उपक्रम –

- डिजिटल क्षेत्रात देशाला सक्षम करण्यासाठी डिजिटल इंडिया 2015 मध्ये सुरू करण्यात आली. डिजिटल इंडियाचे मुख्य उद्दिष्टे सुरक्षित आणि स्थिर अशी डिजिटल पायाभूत सुविधा विकसित करणे, सरकारी सेवा डिजिटल पद्धतीने वितरित करणे आणि सार्वत्रिक डिजिटल साक्षरता प्राप्त करणे हे आहेत.
- आधार हा UIDAI द्वारे विकसित केलेला एक अद्वितीय ओळख क्रमांक आहे. हे बायोमेट्रिक माहितीच्या आधारे ओळख आणि पत्त्याचा पुरावा म्हणून काम करते.
- MyGov.in हे नागरिकांच्या सहभागाचे व्यासपीठ आहे जिथे नागरिक राष्ट्राची धोरणे आणि योजना इत्यादींवर चर्चा करू शकतात.

- UMANG हे एक एकीकृत मोबाईल ॲप्लिकेशन आहे ज्याचा उपयोग आधार, कर्मचारी भविष्य निर्वाह निधी, डिजिटल लॉकर इत्यादीसाठी केला जातो तसेच केंद्र आणि राज्य सरकारी सेवांमध्ये प्रवेश करण्यासाठी सुद्धा केला जाऊ शकतो.
- डिजिटल लॉकर हे एक पोर्टल आहे जे नागरिकांना मार्कशीट, पदवी प्रमाणपत्रे इत्यादीसारखे महत्त्वाचे दस्तऐवज डिजिटल स्वरूपात संग्रहित करण्यास मदत करते. यामुळे सर्वत्र भौतिक कागदपत्रे बाळगण्याची गरज कमी होते आणि कागदपत्रांचे सुलभ हस्तांतरण करण्यास मदत होते.
- PayGov सर्व सार्वजनिक आणि खाजगी बँकांना पेमेंट करण्यात मदत करते.
- मोबाईल सेवा ॲपचा उद्देश फोन आणि टॅब्लेटद्वारे सरकारी सेवा प्रदान करणे आहे. एम-ॲप स्टोअरमध्ये 200 हून अधिक लाइव्ह ॲप्लिकेशन्स आहेत जे सरकारी सेवा देतात.
- जमिनीच्या नोंदींचे संगणकीकरण हे सुनिश्चित करते की जमीन मालकांना त्यांच्या मालमत्तेशी संबंधित कागदपत्रांच्या डिजिटल आणि अद्ययावत आवृत्त्या नियमितपणे मिळतात.

ई-गव्हर्नन्सच्या श्रेणी -

- सरकार ते सरकार (जी टू जी)- सरकारचा एखादा विभाग जेव्हा ईगव्हर्नन्सच्या माध्यमातून दुसऱ्या विभागाशी संपर्क साधतो, तेव्हा या वर्गाला गव्हर्मेंट टू गव्हर्मेंट (सरकार ते सरकार) असे म्हणतात. उदा.अन्न व नागरी पुरवठा मंत्रालयाने अन्नधान्याशी संबंधित गरजांची माहिती कृषी मंत्रालयाकडे

पाठवावी किंवा अर्थ मंत्रालयाने इतर मंत्रालयांना आर्थिक माहिती द्यावी इत्यादी.

- **सरकार ते जनता (जी टू सी)** - सरकार आणि नागरिक यांच्यातील परस्पर संबंध आयकर विवरण पत्र भरणे, वीज व पाण्याशी संबंधित तक्रारी करणे इत्यादी सरकार ते नागरिक श्रेणीत मोडतात.
- **सरकार ते व्यवसाय (जी टू बी)** - सरकार ते व्यवसाय या श्रेणी अंतर्गत सरकार व्यावसायिक जगाशी व्यवहार करते, जसे की ऑनलाईन व्यापार, सीमा शुल्क आणि उत्पादन शुल्काशी संबंधित बाबी इत्यादी.
- **सरकार ते कर्मचारी (जी टू इ)** - यामध्ये सरकार आपल्या कर्मचाऱ्यांशी संवाद साधते.
- **नागरिक ते नागरिक (सी टू सी)** - या श्रेणीमध्ये नागरिकांचा परस्पर संपर्क असतो.

यावरील श्रेणीच्या विकासात ई किंवा ई - कार्यक्षमता, सक्षमीकरण, परिणामकारकता, आर्थिक आणि सामाजिक विकास, वाढीव सेवा असे घटक प्राप्त करण्याचा प्रयत्न केला जातो.

ई गव्हर्नन्स पोर्टल द्वारे देण्यात येणाऱ्या ऑनलाईन सेवा -

• ई-परिवहन सेवा -

सर्व सरकारी सेवा संगणक माऊसच्या क्लिकवर सर्वसामान्यांना उपलब्ध व्हाव्यात यासाठी केंद्र सरकारने 2006 मध्ये ई गव्हर्नन्स योजना(एनजीपी) सुरू केली होती. ई-गव्हर्नन्स योजनेअंतर्गत ई-परिवहन सेवा ऑनलाईन सुरू करून हवाई,रेल्वे आणि रस्ते वाहतूक आदी सेवा यशस्वीरित्या चालवल्या जात आहेत. जसे, ऑनलाईन रेल्वे तिकीट बुक करणे, पीएनआर स्टेटस चेक करणे, दोन्ही स्थानका दरम्यान रेल्वे

सेवा, रेल्वे भाडे आणि आरक्षणाची सुविधा, रेल्वे एसएमएस सेवा, आय तिकीट सेवा इत्यादी.

• ई - बाजार माहिती -

पिकांशी संबंधित, विविध उत्पादनांच्या बाजारभावाशी संबंधित माहितीची उपयुक्तता शेतकऱ्यांसाठी हळूहळू अत्यंत महत्त्वाची ठरत आहे. मात्र, ही सर्व माहिती शेतकऱ्यांना स्थानिक बाजार किंवा मंडई संस्थांकडून मिळू शकते. परंतु माहिती तंत्रज्ञानाचा झपाट्याने होणारा प्रसार आणि त्याचा सोपा वापर यामुळे केंद्रीकृत आणि स्थानिक माहिती आता घरबसल्या मिळू लागली आहे. शेतकऱ्यांना सक्षम करण्यासाठी ऑनलाईन उत्पादनांची विक्री करण्याच्या वैशिष्ट्यांसह ग्रामीण बाजारपेठा उभारल्या जात आहेत. ही माहिती केवळ शेतकऱ्यांसाठीच नव्हे तर दैनंदिन शेतीशी संबंधित सर्व लोकांसाठी अत्यंत महत्त्वाची आहे.

• दैनंदिन बाजार भाव सेवा -

- कृषी उत्पादनांचा दैनंदिन बाजार भाव (जसे, अन्नपिके, फळे व भाजीपाला) याबद्दल माहिती उपलब्ध.
- हिंदी, तेलगू, पंजाबी, मराठी, बांग्ला, तामिळ, आसामी, कन्नड, उडिया आणि मल्याळम भाषेमध्ये माहिती उपलब्ध.
- वेबसाईटवरूनही बाजार भाव प्राप्त करता येते.

• ई-नागरिक सेवा -

राष्ट्रीय ई- गव्हर्नन्स योजनेअंतर्गत (एनइजीपी) ऑनलाईन नागरी सेवांची उपलब्धता ई-गव्हर्नन्सचा एक महत्त्वाचा भाग आहे. या योजनेअंतर्गत नागरिकांना या सेवांसाठी सरकारी कार्यालयात जाण्याची गरज नाही. ते कार्यालयात किंवा आपल्या घरी बसून या योजनांचा आणि त्यांच्या फायद्यांचा लाभ घेऊ शकतात. या अंतर्गत येणाऱ्या सेवा म्हणजे आधार कार्ड, मनरेगा अंतर्गत अर्ज

करणे, पासपोर्टसाठी ऑनलाईन अर्ज करणे, ऑनलाईन पॅन कार्डसाठी अर्ज करणे, प्राप्ती कर विवरण पत्र ऑनलाईन भरणे, मतदार यादीत आपले नाव शोधणे इत्यादी.

• ई-मेल आणि संप्रेषण सेवा-

संचार आणि माहिती तंत्रज्ञान मंत्रालयांतर्गत टपाल आणि दूरसंचार विभाग येतो. भारतीय टपाल ही जगातील सर्वात जुनी टपाल सेवा आहे आणि बरीच विस्तृत देखील आहे. काळाच्या ओघात अनेक नवे तंत्रज्ञान स्वीकारले गेले आणि आता लोकांना जलद आणि सुलभ सेवा देण्यासाठी दळणवळण तंत्रज्ञानाचा चांगला वापर करण्यात येत आहे. या अंतर्गत त्वरित ई-पोस्ट सेवा, त्वरित मनी ऑर्डर सेवा, स्पीड पोस्ट बदल अद्ययावत माहिती, टपाल खर्चाची ऑनलाईन गणना इ. सेवा येतात.

• ई-ग्रामीण विकासाशी संबंधित माहिती-

भारतातील सुमारे ७० टक्के लोक ग्रामीण भागात राहतात. ग्रामीण भागाच्या सर्वांगीण विकासाच्या धोरणात ग्रामीण विकास मंत्रालय निर्णायक भूमिका बजावते. या संदर्भात माहिती व दळणवळण तंत्रज्ञानाच्या मदतीने सरकारकडून अनेक ऑनलाईन सेवा पुरविल्या जात आहेत. या अंतर्गत पी. एम. जी. एस. या योजनेची माहिती, के. व्ही. आई. सी कोर्स - ऑनलाईन आवेदन, सरकारी योजना जाणून घ्या, आपली ग्रामपंचायत शोधा, ग्रामीण अधिवास सूचना, पर्जन्य जल संरक्षणासाठी खर्चाची गणना इ. सेवा येतात.

• ई - शैक्षणिक सेवा-

शिक्षण क्षेत्रात इलेक्ट्रॉनिक आणि माहिती व दळणवळण तंत्रज्ञानाचा वापर किती फायदेशीर आहे हे दर्शविणाऱ्या ई-लर्निंगच्या अनेक पैलूपैकी ऑनलाईन शिक्षण हा एक पैलू आहे. इंटरनेटच्या माध्यमातून शैक्षणिक माहिती देण्याचा हा अतिशय चांगला मार्ग आहे. हा मार्ग लवचिक आहे आणि दूरस्थ शिक्षणासाठी अनुकूल आहे. शिक्षण क्षेत्रात आयसीटीच्या वापरामुळे दूरवरून शिक्षण घेऊ

इच्छिणाऱ्या लाखो विद्यार्थ्यांना शिक्षण घेणे आता शक्य झाले आहे. या अंतर्गत एन. सी. ई. आर. टी. पुस्तक डाऊनलोड करणे, परीक्षेचा निकाल पाहणे, अभ्यास केंद्राचा पत्ता शोधणे, भारतीय शैक्षणिक संस्था, रोजगार शोधणे, शिष्यवृत्तीसाठी अर्ज करणे, उच्च शिक्षणासाठी कर्ज घेणे इ. सेवा येतात.

• ई - भारत अधिसूचना-

नॅशनल पोर्टल ऑफ इंडियावर आपल्याला भारतातील जिल्हांची माहिती मिळू शकते. भारत सरकारची वेब डिरेक्टरी पाहून भारतातील राज्ये आणि केंद्र शासित प्रदेशांची माहिती मिळू शकते. त्यांच्या लोकसभेच्या खासदार आणि राज्यसभेच्या खासदारांची माहिती मिळू शकते, अशा अनेक बाबींचा यामध्ये समावेश आहे.

• ई- तक्रार निवारण -

जेव्हा जेव्हा लोक आणि सरकार संपर्क साधतात किंवा वाटाघाटी करण्याचा प्रयत्न करतात, तेव्हा ते योग्य आहे की केवळ अपेक्षा आहे याचा अंदाज नागरिक लावू शकतात. काही वेळा योग्य दिशेने संवादाचा अभाव हा तक्रार करण्याला वैध आधार ठरतो. या आधाराला नवे रूप देत आणि तंत्रज्ञानाचा वापर करून सरकारने तक्रार निवारणासाठी आणि लोकांच्या तक्रारी नोंदविण्यासाठी एक पोर्टल तयार केले आहे. या अंतर्गत ऑनलाईन तक्रार दाखल करणे, अधिकाऱ्यांच्या ऑनलाईन तक्रारी, आर. टी. आय अॅक्ट अंतर्गत तक्रार, एन.आर.ई.जी.एस. - तक्रार निवारण, महिला आयोगाकडे तक्रार, बँकेशी संबंधित तक्रार, ग्राहक तक्रार निवारण, मानवी हक्क आयोगाकडे तक्रार, तक्रार दाखल करण्याची सुविधा इ. सेवा येतात.

• ई - टुरिस्ट व्हिसा सुविधा -

पर्यटन मंत्रालय वेळोवेळी गृह मंत्रालय आणि परराष्ट्र मंत्रालयासोबत मिळून व्हिसा व्यवस्था सोपी करण्यासाठी काम करत आहे. मंत्रालयाने

इलेक्ट्रॉनिक ट्रॅव्हल ऑर्थोरिटी (ईटीए) (ई-टूरिस्ट व्हिसा) कडून सक्षम आगमनावरील पर्यटक व्हिसाच्या अंमलबजावणी संदर्भातील उपक्रमास पाठिंबा दिला आहे आणि ईटीए या कार्यक्रमाच्या अंमलबजावणीसाठी गृह मंत्रालय, परराष्ट्र मंत्रालय आणि नागरी हवाई वाहतूक मंत्रालयास सर्वतोपरी सहकार्य करण्यास वचनबद्ध आहे.

ई-गव्हर्नन्सची वैशिष्ट्ये-

- यात प्रशासकीय नेतृत्व आणि तंत्रज्ञान यांची सांगड घातली आहे.
- ई-गव्हर्नन्सचे व्यावहारिक स्वरूप म्हणजे सरकारी विभाग किंवा एजन्सीशी संबंधित माहिती आणि सेवा इंटरनेटवर उपलब्ध असणे आणि प्रशासकीय कामकाजात आधुनिक माहिती तंत्रज्ञानाचा वापर सरकारनेच करणे.
- प्रशासनात माहिती तंत्रज्ञानाचा संपूर्ण समावेश असून त्यात ई-गव्हर्नन्सचा समावेश आहे.
- ई-गव्हर्नन्स हे सार्वजनिक प्रशासनातील स्वयंचलनाच्या संकल्पनेचे आणि प्रयत्नांचे विस्तारित रूप आहे.
- ई-गव्हर्नन्सची संकल्पना मुळात चांगल्या सरकारची मान्यता वाढवते, ज्यात नोकरशाहीचा लहान आकार, प्रशासनातील सचोटी, सार्वजनिक सेवांबद्दल उत्तरदायित्व, लोकांमध्ये प्रशासनात विश्वासार्हता निर्माण करणे आणि प्रशासकीय कामात पारदर्शकता आणणे यांचा समावेश आहे.
- या प्रणालीमुळे कागदोपत्री कामे कमी होऊन विलंब व बाबूगिरी टाळता येते.
- ई-गव्हर्नन्सच्या माध्यमातून टेलिकॉन्फरन्स शक्य झाल्याने प्रशासनात कार्यक्षमता आली आहे.
- ही शासन स्थापनेची पद्धत आहे.

- एकाच कार्याची पुनरावृत्ती होत नाही आणि विहित इलेक्ट्रॉनिक कार्यक्रमाच्या स्वरूपात प्रोग्राम विकसित केला जातो.

➤

ई-गव्हर्नन्सचे फायदे -

ई-गव्हर्नन्स नागरिक आणि व्यवसायांसाठी सोपे आणि किफायतशीर आहे. या माध्यमातून वेळ, शक्ती आणि पैसा वाया न घालवता अत्यंत अद्ययावत माहिती मिळवली जाते. ई-गव्हर्नन्सच्या फायद्यांमध्ये कार्यक्षमता, चांगल्या सेवा, सार्वजनिक सेवांमध्ये चांगला प्रवेश आणि अधिक पारदर्शकता आणि उत्तरदायित्व यांचा समावेश आहे.

- शासकीय विभागांची संघटनात्मक, कार्यात्मक व प्रक्रियात्मक माहिती
- ऑर्डर फॉर्मची उपलब्धता आणि भरलेली पत्रे स्वीकारणे.
- विकास व समाजकल्याण विषयक योजनांचा तपशील
- नोंदणीची सुविधा
- ऑनलाइन मार्केट, लिलाव आणि बिल भरण्याची सुविधा
- कागदपत्रांच्या प्रती
- देखरेख, नियंत्रण आणि मूल्यमापनाच्या नियमित आणि विहित कार्यपद्धती
- नियंत्रणाचे क्षेत्र व्यापक झाले आहे.
- गुन्हेगार, भ्रष्ट प्रशासकीय अधिकारी आणि कर दात्यांशी संबंधित तपशील
- तक्रार नोंदणी आणि निवारण
- कागदपत्रे कमी होतात आणि बाबूगिरीला आळा बसतो.
- अधिकाऱ्यांच्या वैयक्तिक भेटी, तपासणी, पर्यवेक्षण आणि थेट नियंत्रणाची जागा दूरस्थ संभाषणाने घेतली आहे.
- एकाच स्वरूपाची कामे वारंवार विकसित करण्याऐवजी शेड्यूल्ड इलेक्ट्रॉनिक प्रोग्राम म्हणून विकसित केली जातात.

भारतातील ई गव्हर्नन्स –

भारतातील सुशासनाच्या प्रयत्नात माहिती तंत्रज्ञानाने एक शक्तिशाली साधन म्हणून काम केले आहे. माहिती तंत्रज्ञानाच्या क्षमतेत भारताला महत्त्वाचे स्थान आहे. ई-गव्हर्नन्स, ई-एज्युकेशन, ई-ट्रेड, ई-कॉमर्स, ई-मेडिसिन इत्यादी अनेक क्षेत्रांमध्ये माहिती तंत्रज्ञानाच्या प्रभावी भूमिकेत लक्षणीय प्रगती दिसून येते. ई-गव्हर्नन्स अंतर्गत सरकारी सेवा आणि माहिती देण्यासाठी विविध इलेक्ट्रॉनिक पद्धती आणि साधने वापरली जातात. ई-गव्हर्नन्सच्या माध्यमातून कारभार सोपा, नागरिकाभिमुख, पारदर्शक, उत्तरदायी आणि जलद करता येतो.

ई - गव्हर्नन्सची उद्दिष्टे -

- सरकारच्या निर्णयांमध्ये सुधारणा करणे.
- माहिती युगात नागरिकांच्या इच्छेचे संघटन करणे.
- सरकारची उत्तरदायित्व आणि पारदर्शकता वाढवणे.
- लोकांचा सरकारवरील विश्वास वाढवणे.
- नव्या आव्हानांना सामोरे जाण्यासाठी स्वयंसेवी संस्था, व्यावसायिक आणि इच्छुक नागरिकांना प्रभावीपणे सहभागी करून घेणे.

ई - गव्हर्नन्सची उपयुक्तता -

- ग्रामीण भागात राहणाऱ्या लोकांनाही देश-विदेशातील घडामोडींची चांगली ओळख होईल.
- माहितीचा अधिकार आणि ई-गव्हर्नन्स एकत्रितपणे देशाच्या विकासात क्रांतिकारी बदल घडवून आणतील.
- विविध योजना/प्रकल्पांची माहिती इंटरनेटच्या माध्यमातून सर्वसामान्यांपर्यंत पोहोचवता येईल,

जेणेकरून त्यांना त्याची माहिती मिळू शकेल आणि त्याचा फायदा होईल.

- या माध्यमातून योजना आणि कागदपत्रांची पद्धतशीर देखभाल करणे शक्य होणार आहे.
- ही माहिती थेट संबंधित व्यक्तीपर्यंत पोहोचेल आणि दलालांची भूमिका संपुष्टात येईल, जो शोषणाचा एक घटक आहे.
- ज्ञानाधिष्ठित भारताच्या उभारणीत ई-गव्हर्नन्स हा महत्त्वाचा घटक आहे.

भारतातील ई गव्हर्नन्ससमोरील आव्हाने –

ई-गव्हर्नन्स हे सरकारचं मोठं पाऊल आहे हे मान्य असलं तरी ते चालवताना सरकारला अनेक आव्हानांचा सामना करावा लागत आहे. ही आव्हाने पुढील प्रमाणे आहेत.

• तांत्रिक आव्हाने:

यात सर्व डेटाची व्याख्या, संचालनात्मक प्रक्रिया, तांत्रिक मानके आणि प्रोटोकॉल, माहितीची गुणवत्ता, सुरक्षा, देवाणघेवाण आणि नियंत्रण, सामायिक सुविधांची किंमत आणि वस्तूंची ओळख आणि संख्या यांचा समावेश आहे. यानंतर ई-गव्हर्नमेंटला ग्राहककेंद्री आणि नागरिककेंद्री करण्यासाठी त्यात बदल करण्याचा विषय हाती घेण्यात आला आहे. नागरिकांना सर्वसमावेशक सेवा देऊ शकणारे वन स्टॉप शॉप पोर्टल विकसित करण्यावर भर देण्यात आला. यामध्ये वेबसाइट्सवरील सामग्रीचे अशा प्रकारे व्यवस्थापन करणे समाविष्ट आहे ज्यामध्ये अधिकार, कर्तव्ये, कार्यपद्धती, संपर्क, वारंवार विचारले जाणारे प्रश्न आणि अभिप्राय, व्यवहार ओळख आणि प्रमाणीकरणासाठी प्रणाली विकसित करणे आणि अभिव्यक्ती स्वातंत्र्य उपक्रम यांचा समावेश आहे.

• संरचनात्मक आव्हाने:

ई-गव्हर्नन्सची संरचनात्मक आव्हाने मानसिक, कायदेशीर आणि सामाजिक-सांस्कृतिक घटकांमुळे उद्भवतात. अधिकाऱ्यांच्या विवेकबुद्धीचा आणि अधिकाराचा अभाव -विशेषतः निम्न पातळीवर - आणि माहिती आणि दळणवळण तंत्रज्ञानाने त्यांच्या सर्व कार्यात्मक जबाबदाऱ्या स्वीकारल्या आहेत. या कल्पनेमुळे मानसिक अडथळे उद्भवतात. सरकारमधील माहिती आणि दळणवळण तंत्रज्ञानाच्या अनुप्रयोगांवर कठोर कायदेशीर अडथळे माहितीच्या देवाण-घेवाणीपासून सुरू होऊ शकतात, ज्यामुळे अस्पष्ट सीमा, अस्सल माहितीचा अभाव आणि जबाबदाऱ्या शिथिल होऊ शकतात. याव्यतिरिक्त, भारतातील ई-सरकारच्या कक्षेत प्रशासनाच्या नवीन गरजा समाविष्ट करण्यासाठी देशाच्या वैधानिक व्यवस्थेत सुधारणा करण्याची आवश्यकता असू शकते. जोखीम विकृती आणि नवीन समजूतदारपणाचा अभाव यासारख्या सांस्कृतिक अडथळ्यांमुळे माहिती आणि दळणवळण तंत्रज्ञान सरकारच्या कार्यक्षेत्रात सामावून घेण्यास परावृत्त केले जाऊ शकते.

- **संगठनात्मक आव्हाने:**

पुनर्रचनेच्या प्रक्रियेत नियंत्रण गमावणे, मालकी हक्काची भावना नसणे, तांत्रिक तज्ञांमध्ये दूरदृष्टीचा अभाव आणि सामाजिक समस्या समजून घेण्यास असमर्थता आणि जडत्व यासारखे आव्हान उभे राहते. शासनाच्या नोकरशाही रचनेत माहिती व दळणवळण तंत्रज्ञानाचा वापर, स्पष्ट भूमिका व जबाबदाऱ्या पार पाडणे, सत्तेची आडवी व तात्पुरती विभागणी, तसेच शासनाच्या नोकरशाही रचनेत माहिती व दळणवळण तंत्रज्ञानाचा वापर यामुळे फारसा ताळमेळ किंवा सुसूत्रता येत नाही. त्यामुळे काम करताना मोठी अडचण निर्माण होते.

- **डिजिटल निरक्षरता:**

भारत हा एक विकसनशील देश आहे जिथे बऱ्याच लोकांना अजूनही इलेक्ट्रॉनिक

उपकरणांचा चांगला वापर कसा करायचा हे माहित नाही, यामुळे ई-गव्हर्नन्सची सोय रद्द होते.

- **इंटरनेट सुलभतेचा अभाव:**

देशाच्या अनेक भागांमध्ये इंटरनेटचा अभाव ई-गव्हर्नन्सच्या परिणामकारकतेला कमी करते.

- **मानवी संवादाचा अभाव:**

ई-गव्हर्नन्सच्या बाबतीत मानवी संवादाचा अभाव आहे. दिवसअखेरीस जनतेला भेडसावणाऱ्या समस्या त्यांच्या हितासाठी काम करणाऱ्यांनी ऐकून घेतल्या पाहिजेत.

- **डेटाला धोका:**

वैयक्तिक डेटा चोरीला जाण्याचा धोका आहे.

- ई-गव्हर्नन्समुळे प्रशासनाच्या कृती अधिकशिथिल होऊ शकतात, त्यामुळे तांत्रिक समस्यांच्या बहाण्याने लोकांच्या समस्यांकडे दुर्लक्ष होऊ शकते.

निष्कर्ष -

जागतिकीकरणाच्या या युगात ई-गव्हर्नन्सची भूमिका महत्त्वपूर्ण आहे. विशेषतः तिसऱ्या जगातील देशांसाठी हा आशीर्वाद आहे. ई-गव्हर्नन्सच्या अंमलबजावणीच्या परिणामी, हे सर्व देश विकसित देशांच्या बरोबरीने त्यांचा विकासाचा कल राखण्यात यशस्वी झाले आहेत. ज्ञान हीक्ती आहे. ई-गव्हर्नन्स कमीत कमी वेळ आणि किमतीत संबंधित माहिती देऊन स्वतःला सक्षम बनवते.

संदर्भ -

1. Dwivedi and Bharti (2005): 'E-Governance in India- Problems and Acceptability', *Journal of*

- Theoretical and Applied Information Technology*, New Delhi, Pp. 37-42.
2. Kumar, S.P. (2011). E-Governance and Decentralized Planning in Kerala. Retrieved February 25, 2018, from <http://hdl.handle.net/106038482>.
 3. Subramanian, C. (2012). E-Governance: A Key to Good Governance in India. *International Journal of Recent Scientific Research*. Retrieved March 3, 2018, from http://recentscientific.com/sites/default/files/Download_228.pdf.
-